

Seppo Niemelä

Kasvatus ja sivistys

Kasvatus ja sivistys tuntuvat nykyään Suomessa viittaavan samaan asiaan. Taustalla on englanninkielisen maailman vaikutus; englanniksihan sivistyksen voi kääntääkin vain kiertoilmaisulla. Mannermaalla käsitteiden välillä on edelleen ero, joka kannattaa elvyttää, osin siksikin että se auttaa ymmärtämään kansansivistystyön merkitystä. Elvytystarvetta lisää uuden sivistyslakiehdotuksen pahaenteinen ajatus siitä, että sivistystyön oppilaitoksille määrätään koulutustehtävä. Pauli Siljanderin toimittama kirja "Kasvatus ja sivistys" (Gaudeamus, 2000) kuva eron hyvin.

Kasvatus on tietoista vaikuttamista toiseen, yleensä ulkoisena pakkona jonkin ennalta laaditun ja päätetyn (formaalisen) suunnitelman mukaan. Kun tavoite on ennalta asetettu, voidaan sen saavuttaminen myös kokeella mitata.

Sivistyksen ihminen tekee itse, eikä sitä kukaan voi tehdä toisen puolesta. Kyseessä on ihmisessä itsessään (itsekasvatuksena, non- ja informaalisesti) tapahtuva prosessi, jossa juhlallisesti sanoen ihminen itse muokkaa ja määrittää itseään ja maailmaansa. Sivistystä on kyky esimerkiksi ajatella itsenäisesti ja toimia luovasti.

Ensinäkemältä kasvatuksen ja sivistyksen välillä on paradoksi, joka selittyy sillä, että kasvatus luo ainesta sivistysprosessille. Niiden voi nähdä edellyttävän toisiaan.

Sekin suhde näillä on, että matkalla lapsuudesta aikuisuuteen kasvatuksen osuus vähenee ja iteikasvatuksen kasvaa. Tässä on se oppi, että kasvattajien pitäisi uskaltaa kasvattaa silloin kun on sen aika, ja rohkaista itsenäisyyttä silloin, kun on sivistymisen aika.

Koulutuksen pitäisi sisältää sekä kasvattavia että sivistäviä elementtejä. Tämän ajan suuri ongelma on, että ihmisiin ohjelmoidaan ulkoa mahtava määrä tietoa ja taitoa, mutta sivistysprosessille ei jää tilaa.

Ihminen jää konemaiseksi; yhteiskunta kokee sen seuraukset elämän tyhyydestä kertovina mielenterveyden ongelmina, selvemmin uudessa kansantaudissa masennuksena, mutta muutenkin uupumisena, erakoitumisena ja pseudosisällönhakuina, pahimmillaan huumeista. Itsestään selvää on, ettei kone (ainakaan vielä) voi olla luova.

Tähänkin sisältyy paradoksi: yhteiskunta yrittää isolla koulutuskoneella ottaa ihmisistä kaikki tehot irti, mutta sivistyksen puute johtaa siihen, että yhä useampi putoaa hyvästä (työ)elämästä potilaiksi, joiden hoito tulee kalliiksi ja vaatii uusia ja taas uusia ammattiauttajien armeijoita.

Sivistyksen tavoitteiden määrittäminen on mahdotonta, ja jos sitä väkisin yritetään, vaarallistakin puuhaa, joka kokemuksen mukaan joko ei onnistu tai johtaa totalitarismiin.

(Erityisen vaaralliseksi ovat osoittautuneet yritykset kuvata ihmisen tosiolemusta. Ne johtavat kiusaukseen saattaa se väkisin voimaan.)

Määrittelyn vaikeuteen on kaksi syytä: Ensiksi: sivistys on yksilöllinen, spontaani ja vapaa prosessi, jonka tielle ei (ellei se eksy – kuten ennen sanottiin – turmeltuneen ihmisyden poluille) pidä asettaa esteitä. Toiseksi: ihmiskunnan sivistyminen on nyt jatkunut muutaman tuhat vuotta eikä toivon mukaan ole päätepisteessään. Olemme aina puolisivistyneitä ja aina meissä piilee vielä toteutumattomia mahdollisuuksia.

Me emme yksinkertaisesti tiedä, mitä uutta ihmiset kehittävät tulevaisuudessa. Samasta johtuu, ettei sivistystä voi mitata ennalta asetetuin mittarein, vaikkakin sen kypsyyttä voi maturiteetin yrittää arvioida. Yliopistossa hyvä arviointikohde on se, palaako varttunut opiskelija innosta päästä omaan tieteelliseen työhön, vai onko gradu ylittämätön este.

Tavoitteiden sijasta on tyytyminen siihen, että tähänastisen sivistyshistorian pohjalta luonnehditaan sivistyksen pääsuuntia. Oleellinen on jako (ihmiseksi) itsenäistymiseen ja (kansalaiseksi) jäsentymiseen. Molemmat ovat tärkeitä. Kummassakaan kannettu vesi ei pysy kaivossa, vaan niiden tulee olla (kuten Snellman sanoi) ihmisen omaa oivallusta ja vakaumusta.

Itsenäistymiseen liittyy yksilöllisyys, kriittisyys, luovuus ja kyky ohjata omaa elämäänsä. Itsenäistyvää ihminen oppii ajattelemaan itse ja kehittää muitakin lahjojaan (taide; kätevyys) luovasti. Ihmisen monipuolisuuden haltuunotto on ilmeisen keskeinen sivistysarvo myös kasvatuksessa. Arvotajunta (vastuu itsestä, lähimmäisistä ja luonnosta) herää ja luo siltaa jäsentymiseen; tämän käytännön merkitystä ei tarvitse erikseen korostaa. Henkisiä funktioita ovat myös suhde olemassaolon peruskysymyksiin.

Jäsentymistä on eettisyys elämänasenteena, toisten hyvän edistäminen ja rakentava kansalaistoiminta. Osaltaan sosiaalinen pääoma pyrkii sitä kuvaamaan toimintana lähiverkostoissa, organisoiduissa ryhmissä ja kansalaisena yhteiskunnassa.

Suuri haaste on triangulaarinen identiteetti, toisin sanoen luontevasti yhteen limittyvä aktiivinen Suomen, EU:n ja maailmankansalaisuus. Tässä kansallinen identiteetti on edelleen tärkeä, mutta ei voi liittyä kieleen ja kulttuuriin, vaan enemmänkin saman perustuslain mukaan elävään (eri kieliä puhuvaan ja uskontoja tunnustavaan) monikulttuuriseen kansaan ja kansanvaltaan.

Huomattava on, ettei demokratiallekaan, joka perimmiltään on yhteiskunnassa koko ajan käynnissä oleva "itseohjautuva oppimisprosessi" ja sellaisena sivistyskysymys, pidä yrittää ennalta asettaa tavoitteita.

Sivistystä ei siis voi kasvattaa eikä kouluttaa, mutta sitä voi edistää luomalla sivistymisen prosessille kannustava ja suotuinen oppimisympäristö. Tämä onkin kiinnostava kysymys tänä tietoyhteiskunta-aikana ja vaatisi paljon uutta kehittelyä. Voin vain viitata mielestäni

edelleen ajankohtaisiin sivistyksen klassikoiden kolmeen keinoon, joista ensimmäiset Snellman hyvin kuvasi kirjoituksessaan Akateemisesta opiskelusta.

Ensinnäkin: Snellmanin edelleen hyvän ohjeen mukaan opettajan tulee ikään kuin malliksi näyttää, kuinka ajatellaan. Vastaavaa Grundtvig edisti ajatuksellaan elävästä sanasta. Klassikot korostivat yhteen mieheen ja äänekkäästi sitä, miten sivistysprosessi edellyttää vapautteen ja oppilaan kunnioitukseen perustuva oppilaan ja opettajan suhdetta.

Toiseksi: vertaisryhmällä ja siinä käytävällä dialogilla (Snellman: toverikasvatus; Grundtvig: elävä vuorovaikutus) on ydinmerkitys oman ajattelun kehittymisen ja koko sivistymisen prosessissa. Luulisin, että juuri dialogissa on avain niin sivistykseen kuin paljon muuhunkin. Viisas opettaja oppii myös iloitsemaan siitä, jos dialogin kävijöissä ilmenee "kapinan syntiinlankeemus", mitä Snellman piti välttämättömänä vaiheena oman ajattelun kehittämisessä.

Kolmanneksi: Dialogista on suora yhteys kolmanteen sivistyskeinoon eli yhdessä elämisen (demokratian) harjoitteluun lähiyhteisössä. Suomalaisen koulun yksi kohtalonkysymys on, uskaltaako se ottaa käyttöön oppilaskuntatoiminnan koulun yhtenä kasvatuskeinona. Jäljet pelottavat (1930-luku, 1970-luku), mutta niin pelottaa sekin, että nuoremme eivät juurru demokratiaan. Epädemokraattinen henkisen perinteemme osa varmaan purkautuu tulevaisuudessakin riehumisena, mutta oleellista on, osataanko se ottaa vastaan tavalla, joka opettaa kykyä toimia yhdessä ihmisoikeuksia ja demokratiaa kunnioittavasti.

Yritin kirjassani Sivistystyö kiteyttää nämä ajatukset omaksi sivistyksen määritelmäksi seuraavasti. Sivistys on koko elämän ajan jatkuva ja paljolti dialogina toteutuva prosessi, jossa ihminen (1) on avoin oppimaan uusia, tietoja, taitoja ja valmiuksia, (2) muodostaa niihin itsenäisen ja luovan suhteen sekä (3) alkaa käyttää opittua yhteiseksi hyväksi kansalaisena. Jos halutaan, ykköskohta on enemmän koulutusta, kun taas kakkonen ja kolmonen ovat sitä itseään sivistystä.

Nämä ajatukset selittävät, miksi kansanopistoilla on ollut ja on niin valtava merkitys sivistyskehtoina. Myös opintopiiri tekee samaa Ruotsissa, mutta meille se ei, oireellista kyllä, ole juurtunut. Opistot ovat kyenneet luomaan itsen kehittämiseen kannustavan ja virikkeisen ilmapiirin ja saaneet aikaan internaatista isoilla kierroksilla pyörivän dialogin tyyssijan. Sivistyksen turboympäristöinä niitä edelleen tarvitaan, mutta opistojen oppilaspaikat eivät riitä sivistämään koko maata. Sivistys pitäisi palauttaa kunniapaikalle kaikessa koulutuksessa. Tosin tutkinnon tekemisen "pakkoa" ja sivistyksen vaatimaa "vapautta" ei ole ihan helppo yhdistää. Ainakin se vaatii sivistyneitä opettajia.